

SZÁ

ZAD

2002. 2. SZÁM

VÉG

ÚJ FOLYAM 24. SZÁM

R. Nagy József

„Nekünk má' semmise a gyár...”

Identitásbeli azonosságok és különbségek a rudabányai és a diósgyőr-vasgyári munkások esetében

magyarország területén belül, akár a történelmi, akár a jelenlegi határokat vesszük figyelembe, szép számmal találhatunk munkáskolóniákat. A kolóniákban lakók mentalitása között meglepő differenciákat vehetünk észre. Függetlenül attól, hogy fővárosi, nagyvárosi avagy falusi; elit- avagy tömegkolóniáról van szó, ezek az eltérések magyarázatot igényelnek. A jelen írás erre vállalkozik egy kettős, összehasonlító esettanulmány keretein belül.

Vizsgálataimkor kiindulópontnak tekintetem azt a tényt, hogy a munkásosztály s ezen belül kiemelten a kolóniákban lakó munkásság kultúrája maga alkotta, önálló logikával rendelkező, autonóm kultúra, melyet meghatároz a lakótelepi életforma, a zárt, mesterséges térben való lét. Ugyanakkor ebben a létben is fontosok a rítusok, a köszöntés, a folklorisztikus elemek, s nem csupán az elemi létezés, hanem a szociális-társas lét is értékekkel bír. Mindez jellegzetes osztályöntudattal, egységes fellépéssel, politikai aspirációkkal és igényekkel társul.

A kutatás problémaorientáltságából és az életmódfogalom sokoldalúságából fakad az interdiszciplináris megközelítés, azaz több tudományág módszertanának alkalmazása egy kérdés megválaszolására. Kutatásaimat a kulturális antropológia munkamódszereivel végeztem, mely ugyanúgy magában foglalja a résztvevő megfigyeléses terepmunkát, a hagyományos interjúkészítési módokat, a mentális régészetet, mint a levéltári, szakirodalmi feltárást, s jellemzően relativista szemlélettel, összehasonlító módszerekkel dolgozik. A tanulmány kiindulópontjául szolgáló kutatás két, ezzel a témakörrel foglalkozó kulturális antropológiai terepmunka részeredménye. A felmérések egyrészt Miskolc egyik kerületében, a diósgyőr-vasgyári munkáskolóniában, 1996 és 1999 között, másrészt egy észak-borsodi bányászfaluban, Rudabányán, 1994 és 1999 között történtek. A két helyszínen a kiválasztott beszélgetőtársakkal különböző interjútechnikák segítségével folytak az információs beszélgetések.¹ Egy szabad be-

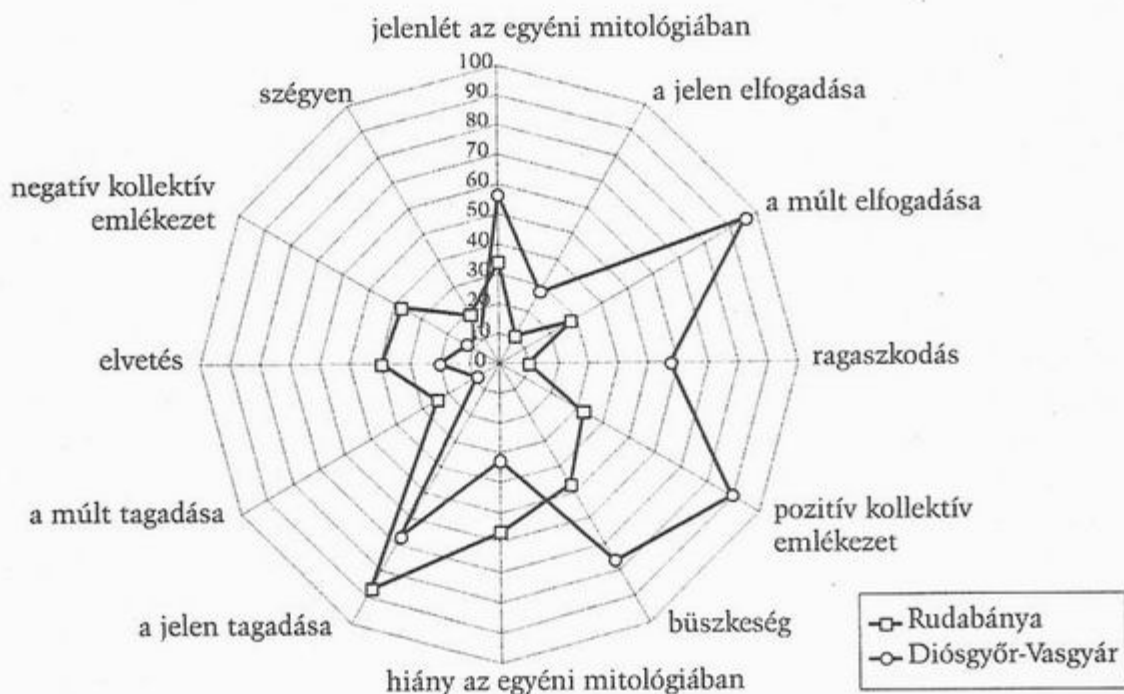
¹ Rudabányán 41, míg Diósgyőrben 62 fővel készült zárt, interjú-vezérfonallal kísért beszélgetés. Rudabányán ez kiegészült 9 további, nem kolóniában lakóval felvett interjúval.

szélgetéses interjúsorozat keretein belül tettem fel partnereimnek a kérdéseket. Az adatok feldolgozása az *Anthropac* elnevezésű antropológiai elemző-analizáló rendszerrel történt.

A terepmunka során felvetett kérdéscsoportok hat, a mentalitással összefüggő kört vizsgáltak, mindegyiket kétféle, egy pozitív és egy negatív skálán:

1. az épített környezet jelenléte vagy hiánya az egyéni mitológiában – az egyéni életút mitikusnak nevezhető megnyilvánulásaiban mennyire és milyen viszonyulással lelhetőek fel az épített ipari környezet elemei;
2. a jelen elfogadása vagy tagadása – az egyén mennyire veszi természetesnek a jelenlegi környezetet, mennyiben tudja azt elfogadni;
3. a múlt elfogadása vagy tagadása – az ipari környezetnek a múltból származó emlékei, az írott és az elbeszélte múlt mennyire és milyen viszonyulással képezik szerves részét az egyén életének;
4. ragaszkodás az épített ipari környezethez, vagy annak elutasítása – egy feltételezett választási szituációban az egyén mennyire ragaszkodik jelenlegi környezetéhez, ebben mennyire és milyen módon befolyásolják emlékei, egyéni mitológiája;

1. ábra. Viszonyulás az épített ipari környezethez

5. *pozitív vagy negatív kollektív emlékezet* – a közösségi emlékezetként, közös tudásként megélt vizuális-kulturális elemek milyen viszonyulással lelhetők fel az egyén elbeszéléseiben, környezetének tárgyi megnyilvánulásában, fotográfiákban, emléktárgyakban, anekdotákban;
6. *büszkeség vagy szégyenérzet az épített ipari környezettel kapcsolatban* – az egyénnek a tágabb környezetével szembeni viszonyulása milyen előjellel és erősséggel jelentkezik.

A válaszok meglepő kettősséget mutattak (1. ábra). Figyelemre méltó, hogy a vasgyári kolónia lakosai által adott valamennyi válasz a grafikon pozitív viszonyulást jelentő felére esik. Ezzel szemben a rudabányai válaszok ennek majdnem pontos tükörképét adják a grafikon negatív térfelén. A legnagyobb különbség a *pozitív kollektív emlékezet* esetében mutatkozik. A vasgyári lakosok majdnem egésze (90%) kellemes közösségi emlékként idézi vissza a múltat, Rudabányán ez sokkal kisebb arányú (32%). Ennek ellenpólusában, a *negatív kollektív emlékezet* terén, azaz, hogy a közösség mennyire fogja fel negatív élményként a múltat, megfordul az arány. Rudabányán háromszor annyian (38%) vélekednek elutasítóan, mint a vasgyári kolóniában (12%).

Ugyancsak nagy a különbség – nagyjából azonos arányban – a *múlt elfogadása* és az ipari környezet iránt érzett *ragaszkodás* esetében is. Kiemelkedően magas arányban fogadják el (96%) a múltat a vasgyári lakosok, s bár ez az adat Rudabányán is a legmagasabb értéket érte el (49%), így is jóval alatta marad a vasgyárinak. A vasgyárban a lakosok több mint a fele (57%) ragaszkodik az ipari környezethez, Rudabányán ennek aránya elenyésző (10%). Jóval közelebb értékeket mutat az ipari környezetet *elvetők* száma, amely a vasgyárban kicsit kevesebb (20%), mint a rudabányai kolónia esetében (40%).

A diósgyőr-vasgyári kolónia lakosai között jelentős azoknak a száma (76%), akik a kívülállókkal szemben *büszkeséget* éreznek, ha a környezetükről esik szó. Rudabányán a megkérdezetteknek csak közel a fele (47%) érez így. A *szégyenérzet* esetében a legkisebb a két vizsgált közösség közti eltérés, gyakorlatilag mind Rudabánya (19%), mind a vasgyári kolónia (13%) esetében egyforma mértékben éreznek szégyent környezetük miatt. Érdekes mutatókkal bír az *egyéni mitológiákban* való megjelenés. Rudabányán a *hiány* (57%) gyakorlatilag egyenlő a vasgyárban mért (56%) *jelenléttel*, míg a vasgyári *hiány* (33%) a rudabányai *jelenléttel* (34%).

A *jelen elfogadása* terén mindkét helyen elégedetlenség mutatható ki: arányaiban hasonlóak az adatok, igaz, a vasgyárban ez nagyobb (28%), mint Rudabányán (11%). Ugyanez mondható el a *jelen tagadásával* kapcsolatban is: a vasgyárban 67 százalék, Rudabányán 87 százalék. A tagadás és az elfogadás közötti többszörös szorzó jelzi, hogy mind a két helyen elégedetlenek a mával, a múlt feltétlenül pozitívabb megítéléssel bír a megkérdezettek

körében. Bizonyítja ezt a *múlt tagadásának* alacsony értéke is, amely Rudabányán sokkal magasabb (24%), mint a vasgyárban (9%). A vasgyári tagadásérték, mely az összes mért arány közül a legalacsonyabb – emellett az elfogadás a legmagasabb –, azt mutatja, hogy Diósgyőrött kifejezetten büszkék a múltjukra.

Az eredményekben megmutatkozó, homlokegyenest különböző mentalitást látszólag semmi sem igazolja. Mind a diósgyőr-vasgyári kolónia, mind a rudabányai kolónia külsőleg párhuzamos fejlődési pályát futott be. A két gyarmat, illetve a két nehézipari üzem, a diósgyőri vasgyár és a rudabányai vasércbánya, nagyjából azonos időpontra teheti születésének idejét.

A múlt század végén Európa-szerte meginduló vasútépítési láz Magyarországon is olyan mértékű igényt támasztott vasúti sínből és vasúti felszerelési anyagokból, hogy azt az ország akkori vasgyárai nem tudták kielégíteni. A kormány 1867-ben a kívánt cél érdekében egy olyan vasgyár létesítését határozta el, amely képes a keletkező hiányokat felszámolni. A választás a vasgyártás már akkor is meglévő ottani hagyományainak köszönhetően Diósgyőrre esett.

Ugyancsak a 19. századi nehézipari konjunktúra indította el azt a folyamatot, amely az addig csak kisüzeminek mondható rudabányai vasércbányászatot nagyüzemivé fejlesztette. 1880-ban a termelés szintén egy hagyományosan ipari tevékenységgel foglalkozó településen kezdődött el, hiszen Rudabánya Európa egyik legrégebbi bányahelye, volt virágzó középkori bányaváros, rendelkezett ezekkel a tradíciókkal.

További párhuzam is megfigyelhető a két kolónia munkásságának összetevőinél. Mivel mindkét helyen hiányoztak a nagyüzemi termelés beindításához és biztonságos üzemviteléhez szükséges szakemberek, őket toborzás útján a Monarchia egyéb területeiről, nagyrészt német ajkú vidékekről igyekeztek „beszerezni”. Így érkezett mind a vasgyári, mind a rudabányai munkahelyekre nagyszámú idegen nyelvű és kultúrájú munkás (1. táblázat). Mindkét helyen ezeknek a szakképzett munkásoknak épült a munkástelepülés.

Az azonos időpontban kezdődött kolóniaépítkezések azonos technikai színvonalú, azonos felfogásmódban épített lakótelepeket sejtetnek. Mindkét gyarmatot tőkeerős, kiterjedt termelési és értékesítési hálózattal rendelkező cégek – a vasgyári kolóniánál 1867-től kezdődően a Diósgyőri Magyar Állami Vas- és Acélgvár (MÁVAG), Rudabánya esetében 1880 és 1927 között a Borsodi Bányatársulat, 1928-tól az 1949-es államosításig a Rimamurány Salgótarjáni Rt. – hozták létre. Mind a két kolóniára jellemző, hogy nagymértékben igyekezett önállóvá válni, környezetétől szegregálódni. Létrehozták saját – a környezetüktől minőségileg sokkal fejlettebb – szociális, orvosi, oktatási hálózataikat. Az elkülönülés mértékére jellemző, hogy a vasgyári kolónia több ízben is megpróbált elszakadni Diósgyőrtől, és önálló községgé válni.

1. táblázat. Munkáslétszám

	Rudabánya	Diósgyőr-Vasgyár
1884	500	1 547
1889	800	2 200
1899	1500	4 836
1914	950	5 000
1915	745	4 500
1916	988	9 000
1922	600	5 685
1927	550	4 179
1934	364	2 269
1942	820	9 000
1943	700	10 981
1945	600	10 937
1946	700	12 000
1951	800	14 000
1968	1100	17 000
1980	1200	18 000
1990	300	8 000
1999	130	3 000

Mindkét kolónia munkáslakosságára jellemző az az életmódban megjelenő hierarchia, amely a munkahelyen betöltött pozíciókat képezte le. Ez a szinte kasztszerűen elkülönített csoportstruktúra a mindennapok szintjén, a külsőségekben is megjelent. A kolóniás építkezésekre általánosan jellemzően mindkét helyen más-más lakóértékű lakások épültek a felső- és középvezetőknek, a tisztviselőknek, a munkásarisztokrácia körébe sorolhatóknak és a tényleges munkásoknak. Nem is nagyon kellett hozzáértő szem ahhoz, hogy a házakra tekintve leolvasható legyen róluk lakóiknak a munkarendszerben elfoglalt pozíciójuk.

Ugyanez megnyilvánult az öltözködésben és a személyes kapcsolatok formalizált rítusaiban is, azaz hogy ki milyen ruházatot viselhetett, találkozáskor ki kinek köszönt előre, ki milyen kulturális és egészségügyi vagy szórakoztató intézményeket látogathatott. Ezekből a jelekből mind a vasgyári kolóniában, mind Rudabányán eldönthető volt, hogy ki hol áll a társadalmi hierarchiában.

A visszaemlékezésekből ez karakteresen megfigyelhető a vasgyárban: „Ez még a gyerekek esetében is igencsak megmutatkozott, mert arra ugyan ügyeltek [a gyár vezetői], hogy az iskolában ne legyen kivételezés, no de ott nem is volt. De ahogyan kiléptünk az ajtón, már megszűnt a pajtáskodás. Olyan szóba se jöhetett, hogy egy munkásgyerek elmehessen egy tisztviselőgyerekekhez játszani, a házba, mert be se engedték volna, de eszébe se jutott, ilyenről én nem is hallottam. (...) De még a hidegüzemi dolgozók is,

akik keménygallérban és kalapban jártak dolgozni, azok se nagyon keveredtek a melegüzemiekkal, mert azok olyan, hogy is mondjam, másodosztályú emberek voltak a szemünkben... azok olyan máshogyan is öltöztek.” És Rudabányán is: *A főmérnököt vagy pláne az igazgatót meg má' meg se lehetett szólítani, olyan nagy urak vótak, szinte földesurak vótak, még a cselédje vagy a kocsisa is tartottak tőle. ...a tisztí kaszinóba mink, alacsonyabb beosztású munkások nem is mehettünk vóna be, azok csak egymással társalogtak. Még a munkahelyen se állt szóba velünk, csak az épp [beosztásban] alatta lévővel, az is szintúgy; mit mondjak, nagy volt az elkülönülés.”*

Azonosságként figyelhető meg a két kolóniában a szinte törvényerőre emelkedett szakmai endogámia is. Ez túlnyomórészt a szakképzett munkaerő bevándorlásának kezdetén, a századfordulót megelőző és azt követő évtizedekben volt megfigyelhető. Az intézményesített szakmai képzés hiányában ebben az időszakban voltak a legnagyobbak a helyi, képzetlenebb munkások, illetve a bevándorlók közötti ismeret- és tapasztalatbeli különbségek. Az egyes, nagy szakmai tudással és tapasztalattal rendelkező iparos-, bányászdynasztiák gyakorlatilag csak egymás között házasodtak, igyekeztek elkerülni a külső féllal kötött frigyét. Anekdoták szerint Diósgyőrben a betelepült kohász mesterek a szakmai tudásukat csakis rokonaiknak voltak hajlandók elárulni – aki tanulni szeretett volna, kénytelen volt beházasodni egy-egy mester családjába. Ennek a viselkedésnek a tükörképe figyelhető meg azok között a rudabányai buléner származású bányászok között is, akik feleséget régi lakóhelyükről, Dobsináról hozattak maguknak. Ez a szokás az 1890-as évektől kezdődően a trianoni határok meghúzásáig élte a virágkorát, bár jóval szerényebb méreteken egészen az 1930-as, 1940-es évekig jellemezte a bulénereket.

Mind a két kolónia lakossága és a két vállalat együtt élte át a vasiparban mutatkozó konjunktúrák és dekonjunktúrák hatásait. A két nagyüzem munkásságának a létszámait összehasonlítva kitűnik, hogy – az eltérő méretekből adódóan nominálértékben ugyan nem egyformán, ám – arányaiban azonos módon változott a munkások létszáma és a termelés nagysága. Ugyanúgy hatott mindkét cégre a századfordulós viszonyok kedvező alakulása, majd későbbi pangása, ezt követően az első világháború kitörését kísérő fellendülés, a trianoni békekötés, illetve a világgazdasági válság eredményeként beköszöntő évtizedes visszaesés, majd a második világháborút megelőző és részben kísérő ismételt konjunktúra, a szocialista időket jellemző erőszakolt fejlesztés és végül a rendszerváltozást követő végleges leépülés.

Az előbb felsorolt azonosságok ismeretében különös, hogy miért különbözik mégis ilyen élesen a két kolónia jelenlegi mentalitása? Az azonosságokon túl fordítsuk most a figyelmünket azokra a történetiségükben rejlő *mikrokulturális tényezőkre*, amelyek a mai állapotokat előidézhették.

2. ábra. A diósgyőr-vasgyári kolónia, 1999

Alapvető különbségek fedezhetőek fel a két gyarmat tervezésének, illetve kivitelezésének a folyamatában is. Míg a vasgyári kolóniát egy homogén, nagyméretű, nagyjából vízszintes területen klasszikus hálózat formájú, jó-részt párhuzamos, egymást merőlegesen keresztező utcarendszerrel tervez-ték meg (2. ábra), addig a rudabányai kolónia, maximálisan követve az építkezést erősen determináló domborzati viszonyokat, kifejezetten hal-maztelepülés jelleggel bír (3. ábra). A külső szemlélő szemében a vasgyári kolónia kiegyensúlyozott, könnyen átlátható, szétválasztott és sorba ren-dezett térrészeivel szemben a rudabányai kolónia ötletszerűnek, rendetlennek és rendezetlennek tűnik.

A kolóniák is, mint általában a kötött szerkezetű terek, alapvetően két nagy csoportra oszthatók: *szociopetális* térre, amely az embereket közelebb hozza egymáshoz, illetve *szociofugális* térre, amely az embereket eltávolítja egymástól. Ehhez természetesen nagyon fontos hozzátenni azt is, hogy ami az egyik kultúrában összehozó erő, az egy másik kultúrában eltávolító erő-ként jelenhet meg. A kolóniákat ugyanis a betelepített, betelepült – túlnyo-mórészt német ajkú – szakembereknek és családjaiknak építették, hasonló-an német ajkú építészek tervei alapján. Így válhatott a földrajzi viszonyok által kikényszerített halmazfaluforma az őslakos magyar parasztlakosság

számára szociopetális térré, az ugyanilyen formájú kolóniák a betelepült német bányász-, iparosrétegek számára szociofugális térré. Azok a mikrokulturális összetevők, amelyek az egyik helyen a közösséggé válást elősegítették, a másik helyen éppen ellentétes hatást fejtettek ki.

3. ábra. Rudabánya, 1999

A Rudabányára betelepülők között a kétféle térfelfogás meglétére bizonyíték az, hogy míg egy 1942-ben betelepülő, paraszti származású lakos „izgalmasnak, érdekesnek” és „barátságosnak” találta a kolónia elrendezését, addig ugyanezt egy buléner betelepülő „cigány rendetlenség”-ként élte meg. Ugyanilyen kettősség a vasgyári kolónia esetében nem figyelhető meg, az ottani megkérdezettek mindegyike pozitívan nyilatkozott a kolónia térszerkezetéről. Véleményük szerint az épített térben megnyilvánuló rendezettség, átláthatóság elősegítette, majd a későbbiekben elmélyítette a közösség kialakulását, működését.

Mindeközben semmi jel nem mutat arra, hogy ezek a különbségek a település falusinak mondható jellegéből vagy a kolónia kis méretéből következzenek. A közvetlen környék más, hasonló környezetűnek és méretűnek mondható bányász-, munkáskolóniái (Ormosbánya, Rudolftelep) ezeket a jegyeket nem mutatták. Sőt, ezeken a helyeken éppen ellenkező előjelű, a vasgyári kolóniához hasonló mentalitásbeli elemek voltak felfedezhetőek.

Ugyancsak a mikrokulturális elemek meglétét és azoknak az asszimilációs folyamatok ellenére való működését bizonyítja az a tény, hogy a koló-

niából nyugdíjassá válásuk, anyagi megerősödésük miatt vagy egyéb okokból kiköltöző lakosok milyen lakó- és térformákat választanak. Ez a vasgyári munkások esetében gyakorlatilag megegyezik a kolóniabeli lakásaik elrendezésével. Gyakran még a saját építésű házaik külseje, formája, architektúrája is azonos a kolóniában fellelhető lakóépületekével. Ezzel szemben a Rudabányáról kiköltözők egy alapjaiban más lakóformát választottak. Sem a helybeli, őslakos paraszti lakosság építkezési szokásai, sem a kolóniában megtapasztalt formák nem jelentettek számukra követendő mintát: a rudabányai parasztportáktól eltérő, a német lakosságú bányásztelepülésekhez hasonló módon alakították ki lakóterüket. A tornácos, hármas osztatú, nyújtott téglalap alakú, nyeregtetős háztípus és a közvetlen utcai fronttal rendelkező paraszti térképzés helyett a tornác nélküli, négyzetes vagy L alakú, összetett tetős, magasított kő alapú, gyakran téglarmírozású házfajta és a félig zárt belső udvart rejtő, az utca felé reprezentatív, szinte kizárólag virágos, esetleg sziklakompozíciós előkerttel csatlakozó térrendezés vált a követendő mintává.

Napjainkra ez a törekvés végérvényesen megszűnt. Mindkét településen nagyjából az 1960-as évekig volt jellemző ez a folyamat. Ettől fogva az akkor tipikus házfarmák, a négyzetes alaprajzú, sátoztetős házak, melyeket a köznyelv mindkét kolóniában „tízszer tízes sátoztetős”-nek nevezett, részben gazdaságossági okokból, részben az önkormányzatok által megkövetelt területfejlesztési kényszerből kezdtek egyeduralgokká válni.

Erős különbség észlelhető a két település terjeszkedésének és ebből fakadóan belső struktúrájának tekintetében is. A véges térnek köszönhetően a vasgyári kolónia – bár még később is folytak kisebb építkezések, fejlesztések – 1907-re elérte mai kiterjedését. Ezt követően a vasgyári munkások számára már nem itt építettek lakásokat, a gyarmat terjeszkedése lezárult. Rudabányán, mivel hatalmas beépítetlen területek vették körül, ez nem történhetett meg. Az egymást követő építkezések, melyek egészen az 1970-es évekig tartottak, mind hozzáragasztották kolóniarészüket a településhez. Kis túlzással azt mondhatjuk, hogy a területi fejlődésében lezárt vasgyári településnek volt ideje közösséggé alakulni, kialakítani saját közösségi emlékezetét, mikrokultúrájába integrálni a benne lévő, épített ipari környezetet, míg ezzel szemben Rudabánya lakosságát „lefoglalta” az újabb és újabb bertelepülők befogadása.

Még erőteljesebbé válik ez a különbség akkor, ha megvizsgáljuk a kolóniák belső társadalmi szerkezetét. A vasgyári telepről elmondható, hogy a tervező szándékának megfelelően egy rétegzettségében diffúz szerkezet jött létre. A munkaköri hierarchiában elfoglalt pozíciók, amellet, hogy az ott élők számára több jeltől is (a lakás és a hozzá tartozó kert mérete, külső és belső formája stb.) nyilvánvalóak voltak, nem váltak területi elkülönítő erőkké. Nem alakultak ki elzárt tisztviselői, vezetői vagy munkásnegyedek.

Ezzel szemben Rudabányán a kolónia terjedési fázisai egyben azt is jelzik, hogy milyen típusú munkaerőnek készültek a lakások. Egyes kolóniarészek az elit, többnyire buléner származású szakmunkásoknak, mások a szakképzetlen munkaerőnek készültek. Az egymás mellé épült, földrajzilag is elkülöníthető kolóniarészek így a településen belül különálló morfológiai-társadalmi szegumentumokat képeznek.

Feltűnő az eltérés a két kolóniának az „öslakosok” általi fogadtatásában is. Ahogyan ezt egy, az 1880-as évek elejéről származó igazgatói levél tanúsítja, a rudabányai paraszt lakosok közül kikerülő munkások *„szabályszerű felmondás és elbocsátó bizonyítvány nélkül, felvett bérelőlegének elszámolása mulasztásával eltávoznak, s a bányamunkát folytató bányászokkal szemben tüntető viseletet mutatnak”*.

Rudabányán a bevándorlók, a szakmunkás elitet adó bulénernek merőben új környezetbe kerültek. Az otthoni, eredeti lakóhelyükön évszázadok alatt kialakított, bányáspolgári értékrenden alapuló életvitelüket nem tudták folytatni. Számukra a költözés hatalmas minőségromlást jelentett. Eredeti lakóhelyeiken, amíg munkához jutottak, kifejezett jómódban éltek. Adót nem fizettek, kiterjedt szociális hálózattal rendelkeztek. Rudabányán kelletlenül fogadták, jöttmentként kezelték őket a helyi lakosok, akik magukat magasabb kultúrájúnak gondolták. Ez a mentalitás ma is megfigyelhető, ahogyan egy paraszti származású férfi adatközlőmtől elhangzott: *„A bányász nem is igazi férfi, mer’ alúró túrja azt a földet, amit mink felürö...”*

Mindez Diósgyőrött nem volt észlelhető. Egyrészt a kolónia gyakorlatilag lakatlan területre épült, másrészt a helybeli lakosság kellő szimpátiával fogadta a betelepülőket. A paraszti öntudattal szemben itt a városi beleenyugvás és elfogadás dominált. Hozzájárulhatott ehhez az a tény is, hogy egy kolóniabeli lakosnak a munkavégzéstől eltekintve nem volt szüksége elhagynia lakóhelyét – mivel az teljes önellátásra volt berendezkedve. Konfrontáció így alkalom híján sem jöhetett létre. A terepmunka során valamennyi interjúalanyom egyetértett abban, hogy sem a gyarmat és a város között, sem a kolónián belül élő, különböző nemzetiségű lakosok között ilyen nézeteltérés nem adódott.

Itt merül fel a kétlakiság-egylakiság problémája is. Az, hogy a személy körülményeitől és személyes kulturális örökségétől indítva mennyire képes monoklin életmód vitelére, alapjaiban befolyásolja viszonyulását munkájához és lakóhelyéhez. A vasgyári kolóniára nem volt jellemző a kétlaki életmód. Ez elsősorban nem a minden igényt kielégítő bérezésnek, hanem annak köszönhető, hogy nem voltak meg a kétlakiság feltételei. Bár minden kolóniabeli épülethez tartozott kisebb-nagyobb kert, ez azonban csak szabadidős tevékenységnek minősíthető elfoglaltságra adott lehetőséget. Annak ellenére, hogy a vasgyári munkásoknak is volt igényük a földművelésre, ezt alkalmas terület híján nem tehették, hiszen a vasgyári kolóniát

nem a munkások számára könnyen elérhető földek övezték, hanem a város, illetve a kohászati és gépészeti üzemszerek. Voltak, akik még így sem tudtak ellenállni a földművelés vonzásának, vállalva inkább, hogy hosszas utazgatásokkal jutnak csak el bérelt vagy vásárolt földjükig.

Könnyebben művelhették – és művelték is – földjeiket ezzel szemben a rudabányai bányászok. A kétlakiság a nagyüzemi bányászat kezdetétől fogva ismert jelenség volt. A község határainál viszonylag nagy kiterjedésű, igaz, gyöngye minőségű földterület állt a művelni kívánók rendelkezésére. Emellett, a vasgyári kolóniához hasonlóan, a telep lakásainak mindegyikéhez tartozott kisebb konyhakert is. Olyannyira jellemző volt ez a kettős életmód, hogy a mezőgazdasági munkák ideje alatt jelentősen csökkent a bányában dolgozó szakképzetlen munkások száma. Egyes időszakokban ez a szám a munkáslétszám 26-28 százalékát is kitette. Így például 1899-ben az ezernyolcszáz fős dolgozói létszám a nyári idénymunkák időszakában ezerháromszáz főre esett vissza. Természetesen ez az életmód a vállalat-hoz, és ezen keresztül az ipari környezethez való viszonyulást is alaposan befolyásolta.

Annak ellenére, hogy a beköltözött szakképzett munkások jóval kisebb mértékben éltek a kétlakisággal, joggal merülhet fel a kérdés, hogy egy olyan népesség körében, amely évszázadok óta a bányászatból tartotta fenn magát, miért ilyen erős a földdel való foglalatosság igénye? Egyrészt azért, mert a kolóniát övező paraszti településrészek és települések mindent átható földközpontságára befolyásolta őket. *„A földművelés az egyszeri munka és dupla öröm a parasztnak, hát nekünk miér' ne lehessen? Mer' nem kell mindenér' a bótba szaladozni, ha van egy kis zőccség, meg kukorica a malacnak, meg aztán ha lássa az ember, hogy mit is dőgozott a sajátján, akkor szinte kivirul a lelke is”* – ahogyan egy idős, buléner származású interjúalanyom mondta. Másrészt a szülőhelyről hozott tapasztalatok hatottak rájuk. Hiszen a kibocsátóhely, Dobsina, közel sem volt homogén népességűnek mondható, az iparból élők folyamatos kapcsolatban álltak a föld- és erdőművelésből élőkkel.

Explicit módon megmutatkozik ez a különállás a két település lakossága között. Míg a megkérdezett rudabányai munkások többsége (67%) azt vallotta, hogy *„El lehet élni a bánya nélkül' is, maj'csak elkapirgálok ottho'. Nekünk má' semmise a gyár...”*, addig a megkérdezett vasgyári munkások nagy része (79%) bízott a diósgyőri vasgyártás feltámadásában. *„Előbb-utóbb csak kell az a vas, és akkor mi készen fogunk állni!”* – ahogyan egy vasgyári interjúalanyom mondta. Míg Rudabányán a követendő minta a paraszt ősök öröksége, illetve valamilyen vállalkozói magatartás, addig a vasgyári kolóniában elsősorban a vasgyári, nehézipari munka volt.

Jellemző különbségeket mutatott a rendszerváltozásig a vállalati tulajdon tiszteletének eltérő volta is. A gazdasági-politikai változás mindkét te-

lepülés lakosságát katasztrofálisan érintette, hosszas és fájdalmas agóniát követően megindult a munkahelyek leépülése. A kilátástalan jövőkép a két kolóniában azonban eltérő magatartásformákat hozott a felszínre. A nehézipari termelési eszközök, épületek, berendezések spontán, magánszemélyek általi széthordása hatványozottabban jelentkezett a rudabányai kolónia, mint a vasgyári kolónia esetében. Míg vasgyári interjúalanyaim valamennyien elítélően nyilatkoztak a közösségi-vállalati vagyontulajdonításáról, addig rudabányai adatközlőimnél ennek pontosan az ellenkezőjét tapasztalhattam. Azt tekintették „ügyes embernek”, aki minél többet tudott saját használatba venni a vállalati tulajdonból, s az kapta meg a „nem igazi férfi” és a „tehetetlen ember” bélyeget, aki nem akart, nem tudott ebben a folyamatban részt venni.

A tulajdon tiszteletének ezeket az ismérveit mind előképek, mind a legutóbbi idők történései meghatározzák. A földet is művelő rudabányai ipari munkások között elfogadott volt az, hogy a nem művelt – nem kaszált, nem szántott, egyáltalán a tulajdonosi gondoskodást szemlátomást nélkülöző – földet bárki elfoglalhatta. A föld tulajdon- vagy bérleti joga minden körülményeskedést mellőzve átszállt a foglalóra. Ez ténylegesen működő folyamat volt, a hanyag tulajdonos teljesen természetesnek vette az ilyen cserét. Emellett a gyors lakosságnövekedés is magával hozta a község erkölcsiségének erőteljes hígulását. Az egymást szinte alig ismerő embereket, a Rudabányát még nem szülőföldjüknek tekintőket nem fogta vissza a közösség visszatartó erkölcsi ereje. Mindez a folyamat a vasgyári kolóniában nem jelentkezhetett. A zárt telep természetes fluktuációja (2. táblázat) nem tudta a közösségi kohéziót megváltoztatni, a szankcionálás kulturális intézményrendszere megfelelő működés mellett képes volt az újonnan érkezőket is visszatartani.

2. táblázat. Munkáslakások száma

	Rudabánya	Diósgyőr-Vasgyár
1882	40	400
1888	90	800
1889	190	1230
1938	281	1400
1951	314	1400
1955	359	1400
1965	781	1400

Igencsak fontos tényező a kollektív emlékezet megtartásában, illetve a közösségi mentalitás alakításában az, hogy a helyi szimbólumrendszerekbe milyen fontossággal épültek be, s mennyire maradtak meg abban ikonként

az ipari létesítmények. Ehhez természetesen az is hozzátartozik, hogy az egyén az így felfogható épületeket mennyire és milyen minőségben láthatja nap mint nap. Könnyű volna ellentétet találni a kohászat mindenki számára látható épületegyüttese és a bányászat láthatatlan vagy csak kevés ember számára látható, a föld alá bújó objektumai között. Minden bizonnyal ez is erősen befolyásolja az egyén viszonyulását az ipari környezethez. Ennél sokkal fontosabb azonban az évtizedek alatt kialakult szimbólumrendszer elemeinek elvesztése, nyom nélküli eltűnése vagy lassú pusztulása.

Az ilyen pusztulás mind a két település kolóniájában és munkaterületén bekövetkezett. De amíg Diósgyőrött „volt miből” szimbólumként számon tartott elemeket elveszíteni, addig Rudabányán nem. Így a kevés föld feletti szimbólum, mint az elsődlegesnek tekinthető vasércdúsító-kémény vagy a vasérctörőmű pusztulása (de ide számíthatjuk a „Jó szerencsét!” köszönés kikopását az általános iskolából, illetve a köznapi nyelvezetből is) alapjaiban kezdte ki az egész szimbólumrendszert. Kivétel nélkül valamennyi rudabányai interjúalanyom olyan szellemben nyilatkozott, mint egyik társuk: *„Akkor tudom, hogy hazaértem, ha már látom a busz vagy a vonat ablakából a [vasércdúsító] kéményt. A kémény Rudabányát jelenti. Mióta nincs kémény, nincs mihez igazodni...”*

Ide tartozik több, napjainkban is zajló s a mentalitást befolyásoló folyamat is. Ilyennek nevezhető a külvilágnak az ipari műemlékek iránti érdeklődése is. Ez az érdeklődés tudatosítja az ott lakókban saját értékeik nagyságát és fontosságát. De amíg a vasgyári kolóniában ez a külvilágból érkező érdeklődés – köszönhetően az itt zajló kutatásoknak – permanens, addig Rudabányán szórványos. Pedig egyrészt mindkét település lakóinak mentalitását szignifikánsan befolyásolja az ilyen érdeklődés, másrészt az ott lakók fogékonyak az ilyen érdeklődésre. Mutatja ezt az is, hogy Rudabányán a sorozatos őshominidá-leletek – többek között a külvilág folyamatos és nem szűnő érdeklődésének, a téma önmagában való érdekességének, a „valamit találás” helyi mítoszainak köszönhetően, melyet állandóan ébren tart a korábbi külszíni fejtésen való ásványkeresgélés, másrészt a helyi általános iskolai oktatásnak köszönhetően, mely sikerrel igyekszik a helyiekben elültetett büszkeséget ébren tartani – közösségi ikonná tudtak válni. *„Ha régen kérdezték, hogy mire is vagyok büszke, akkor a vasércet mondtam, mer’ az valahogy olyan egyedülálló, az nincsen máshol. De az már nincs, bezárt, és ugyanolyan fontos a Rudapithecus, arról bárhol a világon mindenki tudja, hogy rudai. (...) Az egy helyi kuróziúm [sic!], az a mi büszkeségünk.”*

A másik ilyen befolyásoló tényező az épített ipari környezet eddigi védelmére tett bármilyen látható erőfeszítés. Védelem, törődés, még ha csak adminisztratív úton is. A vasgyári kolóniában arra a kérdésemre, hogy honnan vannak tudatában annak, hogy bizonyos ipari épületek s a kolónia is építészeti értéket képvisel, a többség (71%) a központi intézkedéseket ne-

vezte meg elsődleges információforrásként. Rudabányán az erre a kérdésre adott válasz gyakorlatilag értékelhetetlen volt. A kérdés ellenpróbájára, azaz hogy miért nem értékesek ezek az épületek, a többség (84%) egyik interjúalanyom szavaival élve azt válaszolta, hogy *„senkise foglalkozik ezekkel, ...ezek senkiéi, mindenki azt csinál, amit csak akar”*. Tovább rontja a helyzetet az értékes épületek központi átalakítása, jellegtelenné tétele, esetenkénti lebontása – ez követendő mintaként jelent, jelenik meg az egyén számára.

Erős megítélésbeli tényezőként jelentkezik mind a Vasgyárban, mind Rudabányán a slumfolyamat is. Megítélésük azonban helyileg különböző. Rudabányán a – főként a legkorábbi építkezésekből származó – kolóniabeli épületeket túlnyomórészt (90%) a nyomortanyával, a cigánylakással azonosítják, ezekhez a lakásokhoz az alacsony életszínvonalú, komfort nélküli lét képe társul. A megkérdezettek igyekeztek önmagukat elhatárolni ezektől az épületektől, semmilyen közösséget nem vállalni szellemiségükkel. *„Már a kedvem elmegy az Ördögzigettől, a Rendőrsortól vagy a Kórházsortól [lepusztult rudabányai településrészek], ha arra kell menni. Ha vendéggel együtt jövök fel a vonattól vagy a busztól, a lehető leggyorsabban igyekszek átmenni rajta, szinte ég a pofám, alig bírok elnézést kérni, hogy ezt látni kell. Tényleg, ég a pofám; hát hogy néznek azok ki!”* – vélekedett egy harminckilenc éves teplei lakos.

A vasgyári kolóniában lakók ezzel szemben különbséget tettek az egyes lepusztulóban lévő utcák lakossága és az épületek között, a slumfolyamatot nem azonosították a kolóniabeli lakásokkal. *„...A cigány az cigány mindenütt. Nem a kolónia tehet arról, hogy annyira lepusztították azokat az utcákat. Az nem a kolónia, azok CSAK a cigányok!”* (...) *Mikor valami ok miatt arra kell járni, akkor nem is úgy gondolok rá, hogy ez is ide [a kolóniához] tartozik. Pedig tudom, hogy oda, hát gyerekkoromban itt jártam hazafelé...* – különböztette meg mintegy kettéválasztva a tönkretett és az eredeti vagy felújított állapotban lévő kolóniarészeket egy nyolcvankét esztendő lakos. Köszönhető ez annak is, hogy jócskán van példa a lakások tradicionalista helyreállítására is, melyek mind a közösség, mind a központi szabályozás igényeinek megfelelnek.

Összefoglalásként elmondható, hogy a jelen állapotának csíráit már a születésükkor magukban hordozták, működésük, virágkoruk és hanyatlásuk során pedig kibontakoztatták a vizsgált munkáskolóniák. Nem lehet egy-egy múlt- avagy jelenbeli részletet kiemelve dicsérni vagy kárhoznatni a mának az ipari környezethez való viszonyulását. Hozzáteve mindehhez azt is, hogy mindez nem egy lezárt történet, hanem napjainkban is jelentős flexibilitással változó – és hozzáteszem: az eredmények által bebizonyítottan *változtatható* – folyamat.

Irodalom

- Cséfalvay Zoltán et al.: Rudabánya 1985. *Forrás*, 1987. 5. szám 66–74.
- Csontos Györgyi–Vass Tibor: *Ózdi munkáskolóniák*. Pomáz, 2001, Kráter.
- Eisele Gusztáv (szerk.): *Gömör és Borsod vármegyék bányászati és kohászati monográfiája*. 1. kötet. Selmeczbánya, 1907, OMBKE Borsod-Gömöri osztálya.
- Gömöri Á. (szerk.): *Emlékkönyv Dobsina város alapításának 600 éves évfordulójára*. Putnok, 1927.
- Hall, Edward T.: *Rejtett dimenziók*. Budapest, 1995, Katalizátor.
- Kiszely Gyula: *A Diósgyőri Magyar Állami Vas- és Acélgár története 1867–1945*. Miskolc, 1997, BAZ Megyei Levéltár – Montan-Press Kft.
- Matej, Milos et al.: *Nové Vitkovice*. Ostrova, 1992.
- Mráz Gusztáv: *A dobsinai német nyelvírás*. Budapest, 1909, MTA.
- Olajos Csaba: *A diósgyőr-vasgyári kolónia*. Miskolc, 1998, BAZ Megyei Levéltár.
- Pittroff Kálmán: *Munkásjóléti intézmények*. Diósgyőr–Gyártelep, 1906, k. n.
- Podányi Tibor: *A nagyüzemű bányászat 100 éve Rudabányán*. Rudabánya, 1980, ÉÁMF.
- Podányi Tibor: *A rudabányai bányászat történetének néhány emléke*. *Bányászati és Kohászati Lapok*, 1975. 12. szám 845–852.
- Podányi Tibor: *Rudabánya bányásznemzetségei*. *Bányászati és Kohászati Lapok*, 1974. 3. szám 208–211.
- R. Nagy József: *Miért lopnak Rudabányán?* Kézirat. Miskolc, 1993.
- R. Nagy József: *A vasgyári kolónia*. Dokumentumfilm. Miskolc, 1997.
- R. Nagy József: *A kolónia krónikásai*. Dokumentumfilm. Miskolc, 1998, Miskolci Egyetem.
- Viktor Gyula: *Bulénerek Rudabányán*. Kézirat. Rudabánya, 1981.